

Міжнародне право

УДК 4414

Дуброва Ганна Олександрівна

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дуброва Анна Александровна

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Dubrova Hanna

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

**ФОРС-МАЖОР ЯК ОДНА З ОБСТАВИН ВИКЛЮЧЕННЯ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ФОРС-МАЖОР КАК ОДНО ИЗ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ИСКЛЮЧЕНИЯ
МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
FORCE MAJOR AS ONE OF THE CIRCUMSTANCES OF EXCLUSION
OF INTERNATIONAL LEGAL LIABILITY**

Анотація. У статті визначено місце категорії форс-мажор у понятійному апараті міжнародного публічного права. Визначено та проаналізовано його поняття та ознаки. Проведено розмежування форс-мажору із суміжними поняттями, такими, як непереборна сила, неможливість виконання, стихійне лихо, застереження про незмінність обставин договору, випадок. Встановлено особливості вимог Комісії Міжнародного права для визнання певних обставин форс-мажором. Визначено наслідки застосування форс-мажору та охарактеризовано їх особливості. Встановлено випадки незастосування форс-мажору міжнародними судами та трибуналами.

Ключові слова: форс-мажор, непереборна сила, випадок, звільнення від відповідальності, неможливість виконання.

Анотація. В статті определено место категории форс-мажор в понятійном апараті міжнародного публічного права. Определены и проанализированы его понятие и признаки. Проведено разграничение форс-мажора со смежными понятиями, такими, как непреодолимая сила, невозможность исполнения, стихийное бедствие, предостережение о неизменности обстоятельств договора, случай. Установлены особенности требований Комиссии Международного права для признания определенных обстоятельств форс-мажором. Определены последствия применения форс-мажора и охарактеризованы их особенности. Установлены случаи неприменения форс-мажора международными судами и трибуналами.

Ключевые слова: форс-мажор, непреодолимая сила, случай, освобождение от ответственности, невозможность выполнения.

Summary. The article identifies the position of force majeure in the conceptual apparatus of international public law. Its concepts and features are identified and analyzed. A distinction between force majeure and related concepts, such as force majeure, inability to perform, natural disasters, reservations about the immutability of the circumstances of the contract, the case was made. The requirements of the International Law Commission for recognizing force majeure in certain circumstances have been identified. The consequences of force majeure are determined and their peculiarities are characterized. Force majeure cases have been identified by international courts and tribunals.

Key words: force majeure, discharge, inability to perform.

Постановка проблеми. Питання посилення на форс-мажор як обставини виключення міжнародно-правової відповідальності залишається актуальним через постійну необхідність конкретизації фактів та детального

розслідування обставин, що передували відступленню держави від своїх зобов'язань. Підлягає дискусії, що ж саме підпадає під поняття «непереборна сила», або більш звичне для людського слуху визначення «форс-мажор», а також як довести, що суб'єкт міжнародного права не маніпулює ситуацією. Практика показує, що дедалі більше форс-мажори стають предметом суперечок між державами, а двоякість тлумачення та подібність форс-мажору до інших обставин виключення відповідальності не дає однозначно визначити, яка із сторін має рацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою школою таких вчених як Беляневич О.А., Буткевич В.Г, Задорожній О.В. висвітлено проблеми кваліфікації діянь держав як форс-мажору та прогресивного розвитку норм та принципів міжнародно-правової відповідальності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання, яке полягає у визначенні нормативної бази форс-мажору, історії його застосування та проблем практики у визнанні конкретної ситуації форс-мажором та його відмінності від суміжних понять.

Виклад основного матеріалу. Поняття форс-мажор освітлено Комісією Міжнародного права для Генеральної Асамблеї ООН у доповіді про роботу її п'ятдесят третьої сесії 2001 року. У статті 23, присвяченій форс-мажорам, вказано: "Протиправність діяння держави, яка не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави, виключається, якщо це діяння обумовлено форс-мажором, тобто появою непереборної сили або непередбаченої події, що не піддається контролю держави, яка зробила в даних обставинах виконання зобов'язання матеріально неможливим" [4].

Форс-мажорна ситуація, яка не спричиняє виникнення правовідносин відповідальності, виникає тільки при виконанні трьох умов: 1) відповідне діяння повинно бути викликане невідвратною силою, непередбачуваною подією; 2) воно не піддається контролю; 3) дана ситуація робить матеріально неможливим виконання зобов'язань [3].

Слід приділити увагу граматичному способу тлумачення даної норми. Прикметник "невідворотна" з визначальним словом "сила" підкреслює, що тут має існувати перешкода, яку держава не була в змозі уникнути або якому вона не могла протидіяти своїми власними засобами. Для того, щоб бути "непередбачуваною", подія має бути такою, щоб її не просто було передбачити. Крім того, така подія повинна бути причинно пов'язана з ситуацією матеріальної неможливості.

Матеріальна неможливість виконання внаслідок настання форс-мажорних обставин може бути обумовлена природною або фізичною подією (погодними умовами, під впливом яких повітряне судно держави було змушене відхилитися на територію іншої держави, землетрусом, посухою) або діями людей (втрата контролю над частиною державної території в результаті повстання або руйнувань, викликаних військовими операціями), або будь-яким поєднанням цих двох факторів.

Деякі ситуації тиску або примусу, пов'язаного із застосуванням сили проти держави, також можуть бути рівнозначні форс-мажору, і у деяких випадках їх легко сплутати. Але форс-мажор виключається, якщо немає збігу усіх ознак одночасно. Форс-мажор не охоплює ситуації, викликані недбалістю чи бездіяльністю з боку відповідної держави, навіть якщо заподіяна у результаті цього шкода сама по собі була випадковою і ненавмисною.

Так, 1906 р. американський офіцер на борту корабля "Чаттануга" був вбитий кулею з французького корабля. Уряд США отримав відшкодування після того, як заявив: "Хоча вбивство лейтенанта можна розглядати лише як нещасний випадок, це не може бути неминучим випадком, який не тягне за собою відповідальності. Неможливо уявити, як це могло статися без такого важливого елемента, як неприйняття належних запобіжних заходів з боку тих офіцерів, яким було доручено керувати навчальними стрільбами та які не зупинили вогню" [1; 2].

Аналіз прецедентів даної проблематики доводить, що у багатьох випадках вони не стосувалися фактичної "неможливості", а були лише наслідком виникнення труднощів щодо виконання, і тому посилення на форс-мажор виявлялася необґрунтованою і заперечувалася судами та міжнародною спільнотою. Але випадки матеріальної неможливості мали місце, наприклад, при пошкодженні повітряного судна держави або втраті контролю над ним через погодні умови. Прикладом є вторгнення військових літаків США в повітряний простір Югославії в 1946 р. Військові літаки Сполучених Штатів двічі входили в повітряний простір Югославії без дозволу і були атаковані силами протиповітряної оборони. Уряд США висловив протест проти дій Югославії на тій підставі, що літаки увійшли до повітряного простору Югославії виключно для того, щоб уникнути крайньої небезпеки. Уряд Югославії звинуватив США в систематичному порушенні його повітряного простору, яке, з огляду на його неодноразовість, не могло не бути навмисним. Але було заборонено піддавати обстрілу літаки, які можуть пролітати над територією Югославії без дозволу, виходячи з припущення про те, що зі свого боку уряд Сполучених Штатів "зробить кроки, необхідні для недопущення подібних польотів, за винятком випадків надзвичайних обставин або несприятливих погодних умов, щодо яких може бути досягнута відповідна домовленість".

Актуальною вважається й проблема розмежування форс-мажору та стихійного лиха. Подібні справи "United States of America, Department of State Bulletin" та "I.C.J. Pleadings, Treatment in Hungary of Aircraft and Crew of the United States of America" досі не знайшли свого розмежування між двома схожими явищами, і до сьогодні не визначено, що лежить в основі цих кейсів. Більше того, у багатьох роботах авторитетних учених одні й ті самі справи класифікують до різних обставин виключення відповідальності, самі суди не приходять до єдиного висновку.

Форс-мажор у своїй практиці застосовували як міжнародні суди, так і арбітражі, які керувалися виключно внутрішнім переконанням. Комісії з розгляду взаємних претензій неодноразово підкреслювали непередбачуваність нападів повстанців, знімаючи відповідальність з держави за шкоду, заподіяну в результаті цього іноземцям. Але існує й інша статистика – багато гучних справ відомі міжнародній спільноті саме через відмову у визнанні ситуації форс-мажорною. Так, у справі "Lighthouses" [8] маяк, що належав французькій компанії, було конфісковано урядом Греції в 1915 році і згодом зруйновано в результаті ворожих дій. Арбітражний суд відхилив вимоги Франції про відновлення маяка на підставі форс-мажорних обставин.

При розгляді справи "Rainbow Warrior" Франція послалася на форс-мажор як на обставину, що виключає протиправність її дій по відрядженню офіцерів з острова Хао і в зв'язку з відмовою повернути їх після лікування. Міжнародний суд надав вирок: «Нова Зеландія права, стверджуючи, що посилення на форс-мажор не стосується даної справи, тому що критеріями його застосування є абсолютна і матеріальна неможливість, а ту обставину, що робить виконання більш складним або просто обтяжливим, не можна відносити до числа форс-мажорних».

Доповідь Комісії Міжнародного права 2001 р. під назвою "Міжнародна відповідальність держав" на нормативному рівні закріпила виключення щодо посилення на форс-мажор. Таким чином, якщо: 1) форс-мажорна ситуація обумовлена - або цілком, або в поєднанні з іншими факторами, - поведінкою, на яку посиляється держава; або 2) держава прийняла на себе ризик виникнення такої ситуації, - не можна застосувати форс-мажор [2]. До речі, таке ж положення існує і щодо відповідальності міжнародних організацій [3].

Показовим для першого пункту є справа "Libyan Arab Foreign Investment Company and The Republic of Burundi", де суд відхилив посилення

на форс-мажор, оскільки "Передбачувана неможливість не була результатом непереборної сили поза контролем Бурунді, а неможливість була результатом одностороннього рішення цієї держави".

Якщо держава вже прийняла ризик виникнення форс-мажору, будь-то в силу самого зобов'язання, в силу своєї поведінки або будь-якого одностороннього акту, то форс-мажор вже не є підставою для невиконання зобов'язання. Після того, як держава взяла на себе відповідальність за певний ризик, вона не може посилатися на форс-мажор, для того щоб уникнути відповідальності. Однак прийняття ризику має бути абсолютно недвозначним і пов'язуватися з тими сторонами, перед якими воно несе зобов'язання [4].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що на форс-мажор у міжнародному публічному праві держави посилаються, коли є необхідність виправдання її протиправної поведінки у разі порушення своїх міжнародних зобов'язань. Питання "матеріальної неможливості" країн вплинути на ситуацію, що є одним із обов'язкових елементів визнання форс-мажору, є досить оціночним поняттям, що містить у собі занадто велику кількість елементів. На нашу думку, такі ситуації повинні розглядатися міжнародними трибуналами в індивідуальному порядку. До того ж, багато обставин, що виключають міжнародно-правову відповідальність, є досить схожими між собою. Так, стихійне лихо та стан необхідності мають ідентичні ознаки з форс-мажором, від чого навіть у міжнародних судів чи арбітражів виникають складності із винесенням рішення.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу від 11 квітня 1980 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – Ст. 1171.

2. Ответственность государств: Глава IV. Ежегодник Комиссии международного права 2001. Т. II. Часть вторая: Доклад Комиссии Генеральной Ассамблее о работе ее пятьдесят третьей сессии. ООН, Нью-Йорк, Женева, 2007. С. 90-92.
3. Ответственность международных организаций: Глава V. Ежегодник Комиссии Международного Права 2011. Часть первая. Доклад Комиссии Международного права о работе ее шестидесятой сессии ООН.
4. Буткевич В.Г. Міжнародно-правова відповідальність // Міжнародне право. Основи теорії. Підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній / За ред. В.Г. Буткевича. – К., 2002. – С. 459-491.
5. The difference between New Zealand and France concerning the interpretation or application of two agreements concluded on 9 July 1986 between the two States and which related to the problems arising from the Rainbow Warrior affair (UNRIAA, vol. XX (Sales No. E/F.93.V.3), p. 215).
6. Dixon Martin. State responsibility // Martin Dixon. International Law. – Seventh. – Oxford: University Press, 2013. – P. 254-255.
7. Case of The Serbian Loans. URL: <http://www.worldcourts.com/>
8. M. M. Whiteman, Damage sin International Law (Washington,D.C., United States Government Printing Office, 1937), vol. I, p. 221.
9. Serbia VS Usa. URL: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-serbia/>